

Hans Venhuizen

Omgevingsvisie en de cultuur van ruimtelijke ordening

Waar nagenoeg de gehele cultuursector buitenspel staat bij het opstellen van de Omgevingsvisies, blijken enkele kunstenaars in staat om door te dringen tot ruimtelijke vraagstukken. Zij kunnen een belangrijke bijdrage leveren als onderzoekers en ontwikkelaars.

De Nederlandse ruimtelijke ordening is een van de sterkst gereguleerde ter wereld. In het kielzog van de Woningwet van 1901 ontstond een hoge dichtheid aan ruimtelijke-orderingswetten, maatregelen, plannen, regelingen en visies, die de ambitie hebben om de ruimtelijke inrichting van ons land zo goed mogelijk aan te sturen. Aan het begin van de 21ste eeuw is deze planvorming bijkans geëxplodeerd. Voor elk onderdeel van de ruimte worden op ieder bestuurlijk schaalniveau, van gemeente tot Europa, wetten, plannen en visies geschreven, aangevuld, onderbouwd of tegengesproken door minstens evenveel rapporten en visies van onderzoeksinstituten en belangenbehartigers. Conflicterende regelgeving en belangen, en mondige burgers werkten verlamdend op de Nederlandse ruimtelijke ordening.

De huidige regelgeving zit zelfs plannen in de weg die aan ruimteontwikkelaars vrijheid proberen te bieden. Dat bleek bij een inventarisatie van de vorderingen van het plan voor Oosterwold in Almere. Voor dit gebied maakte architectenbureau MVRDV een plan dat de toekomstige eigenaren/bewoners veel vrijheid laat bij het invullen van de kavels. De gemeente stelde een globaal raamwerk van regels op om ruimte te laten voor de wensen en creativiteit van burgers en andere initiatiefnemers. Bij een presentatie van de initiatieven in oktober 2015 bleek de regelgeving desondanks onoverzichtelijk en hardnekkig te zijn. Afgezien van de noodzakelijke zorg voor de archeologische waarde, de waterkwaliteit én -kwantiteit, de toegangswegen, het parkeren en de flora en fauna, moeten de bewoners zich ook gedetailleerd uitspreken over de percentages verharding, water, groen en bebouwing in verhouding tot de door de gemeente gestelde kaders. De enige initiatiefnemers die met de ‘gedereguleerde’ situatie uit de voeten konden waren dan ook juristen.

Omgevingswet en Omgevingsvisie

De nieuwe Omgevingswet, die in 2015 is aangenomen en in 2018 in werking treedt, poogt dergelijke situaties met het welhaast olympische credo ‘eenvoudiger – efficiënter – beter’ ten goede te keren. Een belangrijk instrument daarbinnen is de Omgevingsvisie, die integraal beleid voor de fysieke leefomgeving wil bevorderen door de visievorming op afzonderlijke terreinen, zoals water, milieu, natuur, gebruik van natuurlijke hulpbronnen, cultureel erfgoed en verkeer en vervoer, samen te voegen en met elkaar te verbinden. In de Omgevingsvisie moeten gemeentelijke en provinciale overheden en het Rijk hun prioriteiten en de strategische keuzes voor de fysieke leefomgeving voor de toekomst vastleggen. Bovendien moet zij op ieder overheidsniveau een beschrijving bevatten van de beoogde ‘omgevingskwaliteit’. Al met al een cruciale visie die ruimtelijke planvorming in grote mate gaat sturen.

In die visies, waarin het ruimtelijke DNA van een gebied wordt benoemd en in ruimtelijke ontwikkelingskansen wordt vertaald, lijkt een belangrijke bijdrage van kunst en cultuur logisch. De ordening van de ruimte bepaalt

immers mede de wijze waarop onze samenleving zich erin manifesteert. Maar bij de integrale visievorming wordt alleen cultureel erfgoed meegenomen. Wél geeft de wet aan dat bij het opstellen van de visies veel ruimte is voor participatie van burgers en andere belanghebbenden.

Nog maar kort geleden waren cultuur en ruimtelijke ordening onlosmakelijk met elkaar verbonden. De manier waarop een samenleving zich vestigde in het landschap werd direct bepaald door de leidende gewoonten en tradities en het vernuft waarmee de beschikbare bouwmaterialen – hout, steen, marmer of modder – binnen de gegeven geografische beperkingen werden ingezet. De ordening en invulling van de ruimte waren daarvan de neerslag, cultuur was *embedded*. Een dergelijke integraliteit is in onze hedendaagse complexe ruimtelijke realiteit niet meer mogelijk. De ruimtelijke planvorming is in talloze sectorale plannen uiteengevallen, de integrale vestigingsaanpak speelt geen rol.

Kunst als ‘regelaar’

Binnen het in sectoren opgedeelde ruimtelijke-orderingsproces zijn kunst en cultuur als bemiddelaar van eigenheid hun verbindende rol kwijt. De cultuursector draagt op zijn beurt ook geen overzichtelijke en eenduidige ambitie in de gebouwde omgeving uit maar valt uiteen in deelbelangen. Gesteund door wetgeving die de tastbare herinneringen aan de oorspronkelijke aard van de zich vestigende mens respecteert, heeft het via de *Nota Belvedere* en stimuleringsprogramma’s als ‘culturele planologie’ van begin deze eeuw een plek in de ruimtelijke ordening veroverd.

Andere impulsen vanuit de cultuursector komen en gaan, zoals de bijdrage van spectaculaire culturele instellingen op ontwikkelingsbehoefte plekken aan een positieve urbane omarming daarvan. Of de kwaliteit- en waardeverhogende werking van het hergebruik van leegstaande industriële complexen als broedplaatsen voor creatieven en *startups* op stedelijke gebieden. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw woedt een discussie over het conflict tussen de autonomie van de kunstenaar versus de angst geïnstrumentaliseerd te worden in het ruimtelijke-orderingsproces.

Deze strijd kan leiden tot boeiende voorstellen, zoals werk van Hans van Houwelingen →

laat zien. In *Het Tapijt* in Utrecht (1994), *Zuil van Lely* in Lelystad (2002-2004) en *De Brug van Alphen* van Alphen aan de Rijn (2003) analyseert hij exemplarische urbane situaties en stelt hij deze met zijn voorstellen op scherp. Bij *Het Tapijt* ontdekte hij in de sub-urbane verzameling van voortuinen, trapveldjes, omhekte schoolpleintjes en ‘afstandgroen’ met doornenstruiken, de potentie voor een betekenisvol nieuw plein. Dit steeg ver uit boven de kunstopdracht die hij voor een sculptuur op een van de schoolpleintjes had gekregen. Maar door van hoog tot laag in gesprekken met de gemeentelijke organisatie, de media én de buurt zijn voorstel te ontwikkelen, kreeg hij het voor elkaar. Van Houwelingen neemt de verantwoordelijkheid voor het publieke debat rondom de urbane fenomenen die hij ter discussie stelt en voedt deze met doorwrochte argumenten. Hij onttrekt zich aan het adagium dat de kunst vooral moet bijdragen aan de bewustwording door met krasse stellingnames de complexe wereld van de ruimtelijke ordening te ‘ontregelen’. Een houding die in de kunstwereld wellicht erkenning geniet maar in die van de ruimtelijke ordening geen indruk maakt. Laat die ontregelende taak maar aan de conflicterende wet- en regelgeving en de zich roerig profilerende belangen over. Kunst kan beter een ‘regelende’ rol spelen.

De Beemster

Toen droogmakerij De Beemster in 1999 van de Unesco het predicaat Werelderfgoed had gekregen, sloegen de aanvankelijke vreugde en trots snel om in bezorgdheid. De angst was dat het tot een musealisering van het landschap zou voeren. Deskundigen meenden dat de kwaliteiten van De Beemster ‘de hoogste graad van bescherming’ verdienen, maar konden niet aangeven wat deze inhield. De Milieufederatie Noord-Holland zette de situatie op scherp met haar

protest tegen de uitbreiding van De Beemster kaasfabriek in Westbeemster. Ondersteund door het cultuurbudget van de provincie Noord-Holland stelde ik een team van deskundigen en de gemeente samen waarmee we belanghebbenden en belangstellenden mobiliseerden. Zo ontstond door (case)studies, gesprekken en debatspelronden de ontwikkelingsvisie *Des Beemsters*, feitelijk het eerste gerealiseerde onderdeel van de ontwikkelingsvisie. Het is een manier om in taal kort te zeggen wat ‘eigen’ aan een bepaalde situatie is. Het vatte iets samen waar alle betrokkenen belang bij hadden en veroorzaakte betrokkenheid bij het veranderingsproces, zonder precies de consequenties daarvan vast te leggen. Door de cultuurhistorische kwaliteiten als leidende principes binnen alle op stapel staande ruimtelijke veranderingen te introduceren, groeide deze visie uit tot een integrale benadering voor het succesvol en actief betrekken van cultuur- (historische) kwaliteiten bij de actuele ruimtelijke-ordeningsvraagstukken van de droogmakerij. De cultuur steeg uit boven een sectorale rol en wist de culturele kwaliteiten van de droogmakerij een centrale rol te laten spelen bij de plannen.

Doorgaans speelt cultuur echter een rol bij het geruststellend inpassen van historische elementen binnen nieuwe ontwikkelingen, als magneet voor stedelijk leven en motor voor gewenste ontwikkelingen en daarmee glijmiddel voor bezoekers en investeerders. Uit de eerste omgevingsvisies⁴ is niet op te maken dat dat verandert. Als cultuur al wordt genoemd, is dat bijna altijd in verband met cultuurhistorie. Cultuur gaat daarnaast meestal over het landschap, die delen van de gebouwde omgeving die niet direct bebouwd zijn of worden. Voorts komt cultuur voor in relatie met de beleving van stad of dorp: ‘cultuur + winkelen versterken onder het motto “beleven en ontmoeten”’ (Omgevingsvisie Tilburg), de leuke kant kortom. En ten slotte als verwijzing naar de organisatie van de ruimtelijke ordening, ‘cultuuromslag’.

Zelf geïnitieerde projecten

Hoewel de cultuuromslag in de ruimtelijke ordening niets met de cultuursector te maken heeft, stemt juist die hoopvol. De pilotprojecten van ‘atelier zz’, die Architectuur Lokaal in de

Doorgaans speelt cultuur een rol bij het geruststellend inpassen van historische elementen binnen nieuwe ontwikkelingen

Hans van Houwelingen, *Zuil van Lely*, 2002-2004 (Lelystad). Copyright: Hans van Houwelingen

aanloopfase van de Omgevingswet organiseert, tonen waarom. Hier wordt gestreefd naar een ‘ontsnippering’ van de ruimtelijke planvorming. Omgevingsvisies worden opgesteld met inachtneming van alle betrokken sectoren, en in samenhang bestudeerd. Zo worden methodes ontwikkeld om een ‘cultuuromslag’ mee vorm te geven en de ruimtelijke ordening als integrale ambitie weer een daad van cultuur te laten zijn. Wel vinden deze pilotprojecten onder het motto ‘ontwerpkracht’ plaats, en worden ze uitsluitend door ruimtelijk ontwerpers aangestuurd. Kunstenaars ontbreken. Terwijl juist zij bewijzen in voor de ruimtelijke ordening moeilijke tijden uitstekend met de ‘lastige’ ruimtelijke vraagstukken om te kunnen gaan. Zoals de projecten die Jeanne van Heeswijk geïnitieerd heeft, in de Rotterdamse Afrikaanderwijk, of Sabrina Lindemann, in de Haagse Binckhorst. Door jarenlange persoonlijke betrokkenheid bij deze projecten rondom lokale productie en handel met ondernemers en bewoners en met maatschappelijke initiatieven, universiteiten en ontwerpers doen de kunstenaars een schat aan kennis én netwerken op. Van hieruit werken ze aan de organisatie van de wijk, die een grote impact op de fysieke leefomgeving heeft.

En met een zeer divers resultaat, van het bier *De Binckse Belofte* tot de oprichting van de Wijkcoöperatie Afrikaanderwijk. Deze kunst-

naars ontwikkelen fundamentele strategieën voor de ruimtelijke ordening van de toekomst. Ze bewijzen om te kunnen gaan met de onzekerheid die ruimtelijke ordening kenmerkt, met de grote belangen en risico's en de vele betrokkenen. Niet door in een snelkookpan-ontwerpatelier alle ambities zo fraai mogelijk ruimtelijk in geruststellende ontwerpen op te lossen, maar door de tijd te nemen en door te dringen in de mechanismen achter de ruimtelijke vraagstukken. Zeker bij het opstellen van de voor jaren sturende Omgevingsvisies die strategische keuzes voor de fysieke leefomgeving voor de toekomst garanderen en moeten leiden tot een substantiële verbetering van de ‘omgevingskwaliteit’, mag dit essentiële werk van kunstenaars niet ontbreken. Juist door ze als onderzoekers in en ontwikkelaars van de stedelijke realiteit in te zetten en hun resultaten op waarde te schatten en te gebruiken bij de toekomstige strategische keuzes. ●

Met dank aan Architectuur Lokaal

Literatuur

Ministerie van OCW (et al.) (1999) *Nota Belvedere: beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag (etc.): Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen (etc.)

Noot

1 zie arch-lokaal.nl/projecten/instrumenten/omgevingsvisie